

Τα περιβαλλοντικά ζητήματα ενώπιον του ΕΔΔΑ: η διάκριση με τα ζητήματα κλιματικής αλλαγής και η σημασία του άρθρου 2 ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στη ζωή στο πλαίσιο αυτό

Στην παρούσα απόφαση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, καθώς οι εθνικές αρχές του εναγόμενου κράτους δεν εκπλήρωσαν αποτελεσματικά τις υποχρεώσεις τους για την προστασία τοπικού πληθυσμού από τις αρνητικές περιβαλλοντικές συνέπειες χυτηρίου που λειτουργούσε στην περιοχή με αποτέλεσμα την παραβίαση της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων. Συνακόλουθα, το Δικαστήριο δεν εξέτασε την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 2 για το δικαίωμα στη ζωή.

άρθρο 8 ΕΣΔΑ – θετικές υποχρεώσεις του κράτους για την προστασία της ιδιωτικής ζωής – παράλειψη των εθνικών αρχών να λάβουν μέτρα για την αποτελεσματική προστασία κατοίκων σε περιοχή με περιβαλλοντική ρύπανση συνεπεία της λειτουργίας χυτηρίου – μη επίτευξη εξισορρόπησης των αντιτιθέμενων συμφερόντων στην υπόθεση – παραβίαση του άρθρου 8 – απουσία παράλληλης εξέτασης του άρθρου 2 – δικαίωμα στη ζωή – περιβαλλοντικά ζητήματα και διάκριση με τα ζητήματα κλιματικής αλλαγής – σχέση με την πρόσφατη, σχετική νομολογία επί του θέματος – locus standi οργανώσεων και πολιτών σε περιβαλλοντικά ζητήματα – έννοια του «θύματος»

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 52854/18, Υπόθεση L.F. και λοιποί κατά Ιταλίας, απόφαση της 6ης Μαΐου του Πρώτου Τμήματος

Οι προσφεύγοντες στην παρούσα υπόθεση ήταν κάτοικοι διάφορων δήμων στην κοιλάδα του Ίρνο στην Ιταλία. Στην εν λόγω περιοχή λειτουργούσε ένα χυτήριο ήδη από το 1960. Αρκετοί κάτοικοι, συμπεριλαμβανομένων κάποιων από τους προσφεύγοντες, κίνησαν διάφορες διοικητικές και δικαστικές διαδικασίες προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για την περιβαλλοντική ρύπανση που προερχόταν από το εργοστάσιο. Προς υποστήριξη της θέσης τους, σχετική επιδημιολογική έρευνα που δημοσιεύτηκε το 2021 έδειξε ότι υπήρχε αυξημένη παρουσία διάφορων μετάλλων στην περιοχή, γεγονός που συνδεόταν με την εμφάνιση σοβαρών ασθενειών.

Στο πλαίσιο των διαδικασιών που κινήθηκαν από τους κατοίκους, διαπιστώθηκε ότι το χυτήριο δεν είχε λάβει τα κατάλληλα μέτρα για τον περιορισμό των επιβλαβών συνεπειών της λειτουργίας του. Συνακόλουθα, επιβλήθηκαν διάφορες κυρώσεις, όπως χρηματικές ποινές και προσωρινή διακοπή της λειτουργίας του εργοστασίου μέχρι να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα εκ μέρους του τελευταίου για να περιοριστούν τα επίπεδα παραγωγής των επιβλαβών μετάλλων στο επιτρεπτό όριο.

Δεδομένου ότι το ζήτημα δεν επιλύθηκε οριστικά με τις παραπάνω διαδικασίες, οι προσφεύγοντες άσκησαν προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ, επικαλούμενοι τα άρθρα 2 και 8 της ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στη ζωή και το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, αντίστοιχα. Ειδικότερα, υποστήριζαν ότι το εναγόμενο κράτος, επιτρέποντας την οικιστική ανάπτυξη γύρω από το εργοστάσιο, αλλά και λόγω της απουσίας ενός επαρκούς ρυθμιστικού πλαισίου ή των απαραίτητων μέτρων για να περιοριστούν οι συνέπειες της μόλυνσης του χυτηρίου, δημιούργησε μία κατάσταση που έθετε σε κίνδυνο την υγεία και τη ζωή τους, ιδίως ενόψει της εμφάνισης σοβαρών ασθενειών. Από την πλευρά της, η εναγόμενη Κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι πολυάριθμες ποινικές και διοικητικές διαδικασίες που κινήθηκαν για τον έλεγχο της συμμόρφωσης με τους εθνικούς κανονισμούς για την προστασία του περιβάλλοντος, καθώς και η έρευνα που διεξήγαγαν οι διοικητικές αρχές, απέδειξαν ότι είχαν ληφθεί τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος και της υγείας του τοπικού πληθυσμού.

Με την απόφασή του, στις 6 Μαΐου 2025, το ΕΔΔΑ (το οποίο εξέτασε την υπόθεση αποκλειστικά υπό το πρίσμα του άρθρου 8) έκρινε ότι οι εθνικές αρχές δεν απέδωσαν την απαιτούμενη βαρύτητα στην παρατεταμένη έκθεση των κατοίκων της περιοχής στη μόλυνση του χυτηρίου καθώς και στην ευαλωτότητα των τελευταίων σε διάφορες ασθένειες, διότι εν τέλει το εργοστάσιο συνέχισε τη λειτουργία του παρά τις επιμέρους ποινές που είχαν επιβληθεί σε βάρος του. Συνολικά, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκρινε ότι, παρά τα μέτρα που είχαν ληφθεί για την αντιμετώπιση των κρίσιμων αυτών ζητημάτων, οι αρμόδιες αρχές του εναγόμενου κράτους δεν εκπλήρωσαν τις θετικές τους υποχρεώσεις περί λήψης όλων των

απαραίτητων μέτρων για την προστασία της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων και, επομένως, εντοπίστηκε η παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ.

Παρατηρήσεις

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου*

1. Πραγματικά περιστατικά – Επιχειρήματα των διάδικων μερών

Στη δημοτική κοινότητα του Σαλέρνο στην Ιταλία λειτουργεί από το 1960 χυτήριο για σιδηρούχα μέταλλα. Στις 16 Νοεμβρίου 2006, δημοσιεύτηκε πολεοδομικό σχέδιο, σύμφωνα με το οποίο το εργοστάσιο θα έπρεπε να μετεγκατασταθεί προκειμένου να πραγματοποιηθεί οικιστική ανάπτυξη στην περιοχή. Η ανάπτυξη αυτή εν τέλει ξεκίνησε μετά την υιοθέτηση του σχεδίου, παρόλο που δεν είχαν γίνει προσπάθειες μετεγκατάστασης μέχρι τότε.

Οι προσφεύγοντες, κάτοικοι στην ευρύτερη περιοχή του Σαλέρνο (κοιλάδα του Ίρνο), ζουν σε ακτίνα 6 χιλιομέτρων από το εργοστάσιο. Το 2016, ορισμένοι από τους προσφεύγοντες μαζί με άλλους κατοίκους της περιοχής συνέστησαν ένα σωματείο (Salute e Vita) με σκοπό να υπερασπιστούν τα περιβαλλοντικά και υγειονομικά τους δικαιώματα. Πράγματι, η επιρροή των εκπομπών του εργοστασίου στην υγεία του τοπικού πληθυσμού αποτέλεσε το αντικείμενο σχετικής επιδημιολογικής μελέτης που διεξήχθη από τις τοπικές και εθνικές υγειονομικές αρχές. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα μέσα επίπεδα υδραργύρου και άλλων μετάλλων ήταν υψηλότερα στις περιοχές γύρω από το χυτήριο σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό, γεγονός το οποίο μπορεί να συνδεθεί με την εμφάνιση ενός συνόλου σοβαρών ασθενειών, όπως διάφορα είδη καρκίνου.

Στο πλαίσιο αυτό, τόσο πριν, όσο και μετά τη δημοσίευση της παραπάνω επιδημιολογικής έκθεσης, κινήθηκαν πολυάριθμες διοικητικές και ποινικές διαδικασίες για την αντιμετώπιση του ζητήματος, αρκετές μάλιστα από τους ίδιους τους προσφεύγοντες. Ειδικότερα, οι αρμόδιες διοικητικές αρχές είχαν επιβάλει πολλαπλές κυρώσεις στο εργοστάσιο, καθώς εντόπισαν αρκετές παραβιάσεις εθνικών κανονισμών σχετικών με την προστασία του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που αφορούν τα επιτρεπόμενα επίπεδα ατμοσφαιρικών και υδάτινων ρύπων. Συνακόλουθα, η αρμόδια περιφερειακή ενότητα ανέστειλε προσωρινά τη λειτουργία του εργοστασίου το 2016, κάτι που ωστόσο διήρκεσε λιγότερο από έναν μήνα¹. Η προσωρινή αυτή αναστολή συνδυάστηκε με την επιβολή περαιτέρω μέτρων και εποπτικών μηχανισμών εκ μέρους του εργοστασίου για να μειωθούν οι αρνητικές συνέπειες της μόλυνσης του περιβάλλοντος στην υγεία του τοπικού πληθυσμού. Παρ' όλα αυτά, το εργοστάσιο συνέχισε τη λειτουργία του απρόσκοπτα και τα επόμενα χρόνια (έστω και σε ηπιότερα επίπεδα ρύπων), παρά τα συνεχιζόμενα παράπονα των κατοίκων της περιοχής για τη δυσσομία και τον καπνό που προέρχονταν από αυτό.

Όσον αφορά τις αντίστοιχες ποινικές διαδικασίες, με αποφάσεις του 2007 και 2014, το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο του Σαλέρνο επέβαλε χρηματικές ποινές σε βάρος του εργοστασίου λόγω παραβίασης, μεταξύ άλλων, των νομοθετικών ορίων εκπομπών ρύπων για διάφορα μέταλλα, γεγονός που επηρέασε την υγεία του τοπικού πληθυσμού. Περαιτέρω, στο πλαίσιο μεταγενέστερων διαδικασιών με παρόμοιες κατηγορίες κατά των διευθυντών του χυτηρίου (ανθρωποκτονία και σωματική βλάβη από αμέλεια), παρουσιάστηκαν εκθέσεις εμπειρογνομόνων με αντιφατικά συμπεράσματα ως προς την αρνητική επιρροή της λειτουργίας του εργοστασίου στην υγεία των κατοίκων. Σε κάθε περίπτωση, μέχρι και την ημερομηνία κατά την οποία οι προσφεύγοντες κατέθεσαν τις τελευταίες παρατηρήσεις τους ενώπιον του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, το χυτήριο λειτουργούσε κανονικά, με τα

* ΜΔΕ, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

¹ Η λειτουργία του χυτηρίου αναστάλη ξανά εντός της ίδιας χρονιάς, χωρίς και πάλι το μέτρο αυτό να διαρκέσει μακροπρόθεσμα, καθώς το εργοστάσιο συμμορφώθηκε με τα ασφαλιστικά μέτρα που του είχαν επιβληθεί. Βλ. παρ. 28 της σχολιαζόμενης απόφασης.

αρμόδια εθνικά δικαστήρια, μάλιστα, να εξετάζουν το ενδεχόμενο διακοπής των ποινικών διαδικασιών.

Ως εκ τούτου, οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ενώπιον του ΕΔΔΑ ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 2 και 8 της ΕΣΔΑ. Συγκεκριμένα, υποστήριζαν πως το γεγονός ότι επετράπη η οικιστική ανάπτυξη στην περιοχή γύρω από το χυτήριο, χωρίς ένα επαρκές ρυθμιστικό πλαίσιο, αλλά και χωρίς την ύπαρξη μέτρων γενικότερα που θα περιόριζαν τις επιβλαβείς συνέπειες της μόλυνσης από το εργοστάσιο, έθεσε σε κίνδυνο την υγεία τους και επηρέασε την προσωπική τους ευημερία. Πράγματι, οι αρνητικές αυτές επιπτώσεις εκδηλώθηκαν με τη μορφή σοβαρών ασθενειών, ενώ ταυτόχρονα οι αρμόδιες αρχές δεν παρείχαν καμία ενημέρωση επί του ζητήματος, ούτε συμπεριέλαβαν τον τοπικό πληθυσμό στις αποφάσεις τους αναφορικά με την εξουσιοδότηση για τη λειτουργία του εργοστασίου. Τέλος, έκριναν ότι ο υπολογισμός των εκπομπών του εργοστασίου σε σχέση με τα νομοθετικά όρια που έχουν τεθεί για τις βιομηχανικές ζώνες ήταν εντελώς ανεπαρκής, δεδομένου ότι το εργοστάσιο βρισκόταν σε μια πυκνοκατοικημένη περιοχή που έχει χαρακτηριστεί ως οικιστική από το 2006.

Από την άλλη πλευρά, η εναγόμενη Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι, όσον αφορά τα περιβαλλοντικά ζητήματα, η υποχρέωση που επιβάλλει το άρθρο 8 είναι υποχρέωση φροντίδας και όχι αποτελέσματος. Συνεπώς, η πραγματοποίηση των προαναφερόμενων διοικητικών και ποινικών διαδικασιών απέδειξε ότι είχαν λάβει τα απαιτούμενα μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος και της υγείας του τοπικού πληθυσμού. Εξάλλου, το εργοστάσιο λειτουργούσε ήδη σε χαμηλότερη παραγωγική ικανότητα για τη μείωση του θορύβου και των εκπομπών.

Το ΕΔΔΑ στην απόφασή του έλαβε υπόψιν αρκετές διατάξεις του ιταλικού αστικού και ποινικού κώδικα σχετικά με την αδικοπρακτική ευθύνη από επικίνδυνη συμπεριφορά ιδιώτη, καθώς και τα ποινικά αδικήματα σχετικά με την παραγωγή ρύπων και τη μόλυνση του περιβάλλοντος γενικότερα. Επιπλέον, όσον αφορά το σχετικό με τη σχολιαζόμενη απόφαση διεθνές δίκαιο, το ΕΔΔΑ παρέπεμψε στην πρόσφατη απόφαση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και λοιποί κατά Ελβετίας*², η οποία αναφέρεται στο Ψήφισμα 76/300 της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ για το δικαίωμα σε ένα καθαρό και βιώσιμο περιβάλλον, καθώς και στη Σύσταση CM/Rec(2022)20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία του περιβάλλοντος. Η σημασία της εν λόγω απόφασης σε συνάρτηση με την παρούσα θα αναλυθεί αμέσως παρακάτω.

II. Ζητήματα παραδεκτού

Η εναγόμενη Κυβέρνηση έθεσε υπό αμφισβήτηση την ιδιότητα του θύματος των προσφευγόντων, κρίνοντας ότι η προσφυγή τους είχε τον γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα μιας *actio popularis*. Από την πλευρά τους, οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι η επιδείνωση της υγείας τους ως αποτέλεσμα της μη συμμόρφωσης του εναγόμενου κράτους με τις θετικές του υποχρεώσεις υπό το άρθρο 8 τούς κατέστησε άμεσα θύματα.

Το ΕΔΔΑ τόνισε, καταρχάς, ότι το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 8 σε περιβαλλοντικά ζητήματα εξαρτάται τόσο από το αν υπάρχει πράγματι κάποια παρέμβαση στην ιδιωτική ζωή του εκάστοτε προσφεύγοντος, όσο και από ένα ελάχιστο επίπεδο σοβαρότητας που θα πρέπει να επιτευχθεί. Ενόψει της αντιφατικότητας που εμφανίζουν εν προκειμένω οι αποφάσεις των εθνικών αρχών, το Δικαστήριο δήλωσε ότι θα εξετάσει τα αποδεικτικά στοιχεία που έχει στη διάθεσή του συνολικά, εφαρμόζοντας τη γνωστή γενική αρχή της απόδειξης «πέραν πάσης αμφιβολίας»³. Συνακόλουθα, το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψιν διάφορα επίσημα έγγραφα ήδη από το 2004, διαπίστωσε ότι το χυτήριο παρήγαγε ρύπους οι οποίοι επηρέασαν καταρχάς την υγεία του τοπικού πληθυσμού (ανεξαρτήτως των μελετών που υποστήριζαν το αντίθετο συμπέρασμα) και ότι οι ίδιες οι εθνικές αρχές είχαν αναφέρει ότι η ύπαρξη του εργοστασίου ήταν ασύμβατη με το αστικό περιβάλλον της περιοχής. Επομένως, με βάση τα στοιχεία αυτά, το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι η έκθεση στη ρύπανση έκανε τους προσφεύγοντες που ζούσαν σε

² ΕΔΔΑ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και λοιποί κατά Ελβετίας* (Προσφυγή Νο 53600/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 144-147 και 194-197.

³ Βλ. για την επεξήγηση της αρχής αυτής, παρ. 117 της σχολιαζόμενης απόφασης.

απόσταση έξι χιλιομέτρων από το εργοστάσιο πιο ευάλωτους σε διάφορες ασθένειες⁴. Επιπλέον, δεν υπήρχε αμφιβολία ότι επηρέασε αρνητικά την ποιότητα ζωής τους και ότι η παρέμβαση στην ιδιωτική τους ζωή έφθασε σε ένα επίπεδο σοβαρότητας ικανό να «ενεργοποιήσει» το άρθρο 8 ΕΣΔΑ.

Ο συλλογισμός του ΕΔΔΑ επί του παραδεκτού των προσφυγών στο πλαίσιο του άρθρου 8 αποτελεί, στην ουσία, συνέχεια του σκεπτικού που πραγματοποίησε το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην απόφαση *Cannavacciuolo*⁵, με παρόμοια πραγματικά περιστατικά με την παρούσα υπόθεση. Συγκεκριμένα, αν και η απόφαση αφορούσε πρωτίστως την εφαρμογή του άρθρου 2 περί δικαιώματος στη ζωή, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο εντοπισμός του πεδίου εφαρμογής του εκάστοτε δικαιώματος σε περιβαλλοντικά ζητήματα παραμένει ο ίδιος, δηλαδή η ύπαρξη ενός φαινομένου ρύπανσης, το οποίο επιφέρει άμεσα σημαντικές αρνητικές συνέπειες στην ποιότητα ζωής των εκάστοτε προσφευγόντων⁶.

Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ όσον αφορά ζητήματα παρόμοια με εκείνο της σχολιαζόμενης απόφασης προβληματίζει αναφορικά με το θέμα της ενεργητικής νομιμοποίησης ενώπιον του ΕΔΔΑ και, συνακόλουθα, την ιδιότητα του θύματος των προσφευγόντων, λόγω ορισμένων αντιφάσεων.

Αρχικά, στην προαναφερόμενη απόφαση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, το Δικαστήριο του Στρασβούργου απέδωσε το *locus standi* μόνο στην οργάνωση που είχε καταθέσει σχετική προσφυγή (την ΜΚΟ “*Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*” που έχει ως σκοπό την προώθηση και εφαρμογή αποτελεσματικών μέτρων προστασίας του κλίματος εκ μέρους των μελών της) και όχι στις προσφεύγουσες-φυσικά πρόσωπα που είχαν επίσης καταθέσει ατομικά προσφυγές. Το ΕΔΔΑ επέβαλε αυστηρές προϋποθέσεις και ανέφερε ότι οι μεμονωμένοι προσφεύγοντες πρέπει να αποδείξουν ξεχωριστά ότι οι ενέργειες ή η αδράνεια του εναγόμενου κράτους τούς έθεσαν σε κίνδυνο, σε σημείο που να απαιτείται η λήψη άμεσων μέτρων για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής⁷.

Στον αντίποδα, στην απόφαση *Cannavacciuolo*, το Δικαστήριο δήλωσε ρητά ότι η νομιμοποίηση των οργανώσεων να ασκήσουν προσφυγή όπως στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* είναι δυνατή σε πολύ συγκεκριμένες και εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως το φλέγον ζήτημα περί κλιματικής αλλαγής. Ωστόσο, η απόφαση *Cannavacciuolo* δεν σχετιζόταν με ένα τέτοιο ζήτημα ούτε με κάποια άλλη εξαιρετική περίπτωση, αλλά με περιβαλλοντικά ζητήματα, οι επιπτώσεις των οποίων επηρεάζουν πρωτίστως φυσικά πρόσωπα⁸. Αν και στη σχολιαζόμενη υπόθεση, η οποία επίσης αφορούσε ένα περιβαλλοντικό ζήτημα που εντοπιζόταν σε συγκεκριμένη περιοχή του εναγόμενου κράτους, δεν ασκήθηκε προσφυγή από οργάνωση (όπως η *Salute e Vita* του τοπικού πληθυσμού του Salerno) και, συνεπώς, δεν σχολιάστηκε το θέμα από το ΕΔΔΑ, θα ήταν εύλογο να υποστηριχθεί ότι ένα ανάλογο σκεπτικό θα μπορούσε να σχηματιστεί από το τελευταίο⁹.

⁴. Αντίθετα, οι προσφυγές των κατοίκων που ζούσαν σε ακτίνα μεγαλύτερη των έξι χιλιομέτρων από το εργοστάσιο απορρίφθηκαν ως απαράδεκτες λόγω έλλειψης επαρκών στοιχείων. Βλ. παρ. 125 της σχολιαζόμενης απόφασης.

⁵. ΕΔΔΑ *Cannavacciuolo* και λοιποί κατά Ιταλίας (Προσφυγές Νος 39742/14, 51567/14, 74208/14 και 21215/15), απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 2025 του Πρώτου Τμήματος.

⁶. Ibid, παρ. 390 και παρ. 123-124 της σχολιαζόμενης απόφασης. Η ενασχόληση εκ μέρους του ΕΔΔΑ με διαφορετικά άρθρα της ΕΣΔΑ στις δύο αυτές αποφάσεις θα σχολιαστεί παρακάτω, στα ζητήματα ουσίας.

⁷. ΕΔΔΑ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* και λοιποί κατά Ελβετίας, ό.π., παρ. 487-488 και 527. Για μια πληρέστερη κριτική της ερμηνείας του ΕΔΔΑ στην *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* σχετικά με το δικαίωμα προσφυγής ατόμων και ενώσεων και τη (μη) συμφωνία της με προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου, βλ. V. SEFKOW-VERNER, Consistent Inconsistencies in the ECtHR’s Approach to Victim Status and Locus Standi, *European Journal of Risk Regulation*, 2025, σσ. 818-822.

⁸. ΕΔΔΑ *Cannavacciuolo* και λοιποί κατά Ιταλίας, ό.π., παρ. 218, 220-221.

⁹. Η μόνη αναφορά σε οργανώσεις που γίνεται στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης είναι στην παρ. 143, όπου το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει γενικά τη σημασία των οργανώσεων στην προστασία των δικαιωμάτων των μελών τους γύρω από περιβαλλοντικά και κλιματικά ζητήματα, αναφορά που εξάλλου έχει γίνει και στις άλλες δύο προαναφερόμενες αποφάσεις, βλ. ΕΔΔΑ *Cannavacciuolo* και λοιποί κατά Ιταλίας, ό.π., παρ. 218, ΕΔΔΑ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* και λοιποί κατά Ελβετίας, ό.π., παρ. 306-307.

Συνεπώς, το Δικαστήριο φαίνεται να προβαίνει σε μία διάκριση μεταξύ υποθέσεων που σχετίζονται με περιβαλλοντικά ζητήματα, από την μια πλευρά, και υποθέσεων που αφορούν κλιματικά ζητήματα, από την άλλη πλευρά. Ο διαχωρισμός αυτός, αν και έχει χαρακτηριστεί ως μία πραγματιστική προσέγγιση του Δικαστηρίου, δεδομένου ότι οι επιβλαβείς συνέπειες μιας πηγής μόλυνσης μπορούν να εξατομικευθούν, ενώ η κλιματική αλλαγή είναι πλέον ένα παγκόσμιο ζήτημα, καταλήγει εν τέλει σε έλλειψη προβλεψιμότητας της διαδικασίας ενώπιον του ΕΔΔΑ, καθώς και σε ασυνέπεια στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι διάφορες κατηγορίες θυμάτων, ελλείπει σαφών κατευθυντήριων γραμμών που να οριοθετούν τις διαφορετικές κατηγορίες υποθέσεων¹⁰. Μάλιστα, την εν λόγω διάκριση κατέκρινε στη μερικώς διαφωνούσα γνώμη του ο Δικαστής Σεργίδης, αλλά και ο Δικαστής Krenc στην απόφαση *Cannavacciuolo*, χαρακτηρίζοντάς την «τεχνική και όχι ουσιαστική» και ότι, σε κάθε περίπτωση, υπήρχαν, ούτως ή άλλως, συγκεκριμένες περιστάσεις σε εκείνη την υπόθεση που απαιτούσαν τη χορήγηση *locus standi* στις προσφεύγουσες ενώσεις¹¹.

III. Η απόφαση επί της ουσίας

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε να μην ασχοληθεί με την ερμηνεία του άρθρου 2 στη σχολιαζόμενη υπόθεση και αντ' αυτού να εξετάσει αποκλειστικά την πιθανή παραβίαση του άρθρου 8. Πράγματι, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι, στις περισσότερες περιβαλλοντικές υποθέσεις που αφορούσαν μία μόνο πηγή ρύπανσης σε μία περιορισμένη γεωγραφική περιοχή, είχε κρίνει περιττό να εξετάσει την καταγγελία αναφορικά με το άρθρο 2 σε χωριστή βάση από την καταγγελία για το άρθρο 8¹².

Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο του άρθρου 8, το ΕΔΔΑ ανέφερε ότι αποδίδει ιδιαίτερη σημασία, μεταξύ άλλων, στα προστατευτικά μέτρα που θα πρέπει να λάβει το εναγόμενο κράτος για την προστασία του τοπικού πληθυσμού, την ενημέρωση του τελευταίου και, συγκεκριμένα, την πρόσβαση σε πληροφορίες σε σχέση με τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της περιοχής, και την πραγματοποίηση κατάλληλων ερευνών και μελετών πριν τη λήψη των εκάστοτε αποφάσεων.

Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, εκτός από το γεγονός ότι το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο που ίσχυε τουλάχιστον μέχρι το 2015 ήταν ανεπαρκές (τα περιβαλλοντικά εγκλήματα αποτελούσαν αδικήματα ήσσονος σημασίας για τα οποία προβλέπονταν ελαφρύτερες ποινές), η πρόσβαση του κοινού στις σχετικές αναφορές για τις πιθανές βλαβερές επιπτώσεις από την έκθεση στη ρύπανση έγινε δυνατή πολλά χρόνια αργότερα από την πραγματοποίηση της οικιστικής ανάπτυξης στην περιοχή. Το ΕΔΔΑ έκρινε, επομένως, ότι, μέχρι το 2016, η εναγόμενη Κυβέρνηση δεν έλαβε τα απαραίτητα μέτρα για να εξασφαλίσει τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων.

Στη συνέχεια, για την περίοδο από το 2016 και μετέπειτα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου παρατήρησε ότι οι αρμόδιες εθνικές αρχές σχεδίασαν εν τέλει ορισμένα μέτρα προκειμένου να περιορίσουν τις αρνητικές συνέπειες από τη λειτουργία του εργοστασίου. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι, παρά τις προσπάθειες αυτές, οι εθνικές αρχές δεν έλαβαν ποτέ σοβαρά υπόψιν

¹⁰. I. PORTELA GIRALDEZ, Not a Leg to Stand on: Assessing the European Court of Human Rights' Divergent Approach to Standing in the *KlimaSeniorinnen* and *Cannavacciuolo* Cases, *Opinio Juris*, 16.05.2025, διαθέσιμο σε: <https://opiniojuris.org/2025/05/16/not-a-leg-to-stand-on-assessing-the-european-court-of-human-rights-divergent-approach-to-standing-in-the-klimasenioreninnen-and-cannavacciuolo-cases/>.

¹¹. ΕΔΔΑ *Cannavacciuolo* και λοιποί κατά *Ιταλίας*, ό.π., μερικώς συμφωνούσα και μερικώς διαφωνούσα γνώμη του Δικαστή Σεργίδη, παρ. 2, και σύμφωνη γνώμη του Δικαστή Krenc, παρ. 6-11, 15. Τη δική του κρίση πραγματοποίησε επί του ζητήματος και ο Δικαστής Eicke, στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, από διαφορετική οπτική, ωστόσο, καθώς θεώρησε ότι το Δικαστήριο επέκτεινε σε υπερβολικό βαθμό την έννοια του «θύματος», η οποία καλύπτει πλέον, σύμφωνα με τον ίδιο, οργανώσεις, ακόμα και όταν τα μέλη τους δεν είναι θύματα καθαυτά, βλ. την μερικώς συμφωνούσα και μερικώς διαφωνούσα γνώμη του Δικαστή Eicke, παρ. 22-58. Βλ. και H. TIGROUDJA, *Massive Pollution, States' Positive Obligations and Remedies Critical Appraisal of the European Court of Human Rights' Cannavacciuolo et al. v. Italy Judgment*, National University of Singapore, 23.02.2025, διαθέσιμο σε: <https://cil.nus.edu.sg/blogs/massive-pollution-states-positive-obligations-and-remedies-critical-appraisal-of-the-european-court-of-human-rights-cannavacciuolo-et-al-v-italy-judgment/>.

¹². Βλ. παρ. 108 της σχολιαζόμενης απόφασης. Ο σχολιασμός της θέσης αυτής γίνεται αμέσως παρακάτω.

το γεγονός ότι ο τοπικός πληθυσμός είχε εκτεθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα στο κρίσιμο ρυπογόνο περιβάλλον, με αποτέλεσμα την εμφάνιση σοβαρών ασθενειών, κάτι που, σύμφωνα με το Δικαστήριο, αντιμετωπίστηκε σε εθνικό επίπεδο ως ένα ενδεχομένως φυσιολογικό φαινόμενο. Συνεπώς, το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8, δεδομένου ότι το εναγόμενο κράτος παραβίασε τη θετική του υποχρέωση για την αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των προσφευγόντων.

Τέλος, το ΕΔΔΑ δεν εξέτασε τυχόν παραβίαση του άρθρου 13 αναφορικά με την έλλειψη αποτελεσματικής προσφυγής, παραπέμποντας στο σύνολο των εθνικών δικαστικών και διοικητικών διαδικασιών που είχαν ήδη πραγματοποιηθεί, ενώ δεν προσδιόρισε ούτε πιθανά γενικά μέτρα που θα μπορούσε να λάβει η Ιταλία προς τον σκοπό της θεραπείας της παραβίασης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ.

IV. Η απουσία εξέτασης του άρθρου 2 για το δικαίωμα στη ζωή

Στη μερικώς διαφωνούσα γνώμη του, ο Δικαστής Σεργίδης άσκησε κριτική στη στάση της πλειοψηφίας να μην εξετάσει την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 2 ΕΣΔΑ, αναφέροντας ότι το άρθρο 8 (όπως κανένα δικαίωμα γενικότερα στη Σύμβαση) δεν μπορεί να αντικαταστήσει ή να απορροφήσει τη σημασία ενός άλλου δικαιώματος για την εκάστοτε απόφαση, ιδίως όταν πρόκειται για το πιο σημαντικό δικαίωμα που προστατεύεται εντός της ΕΣΔΑ, δηλαδή το δικαίωμα στη ζωή. Περαιτέρω, υποστήριξε ότι ο χαρακτηρισμός της πηγής μόλυνσης του χυτηρίου ως «μοναδικής και εντοπισμένης σε μία περιορισμένη γεωγραφικά περιοχή» (χαρακτηρισμός που, όπως αναφέρθηκε, πραγματοποίησε το ΕΔΔΑ) δεν αποτελεί επαρκή νομική βάση που δικαιολογεί την επιλογή του Δικαστηρίου να ασχοληθεί με την εφαρμογή μόνο του άρθρου 8.

Πράγματι, το Δικαστήριο του Στρασβούργου φαίνεται ότι χρησιμοποιεί το κριτήριο του αριθμού των πηγών ρύπανσης και του εύρους της γεωγραφικής περιοχής εντός της οποίας επεκτείνεται η σχετική μόλυνση, προκειμένου να δικαιολογήσει την επιλογή του κρίσιμου για την υπόθεση άρθρου. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Cannavacciuolo*, το Δικαστήριο αναφέρθηκε ρητά στο γεγονός ότι η μόλυνση για την οποία διαμαρτυρήθηκαν οι προσφεύγοντες προερχόταν από πολλαπλές πηγές, οι οποίες διέφεραν ως προς τη γεωγραφική τους έκταση, τον τύπο των ρύπων και τις επιπτώσεις στην υγεία των προσφευγόντων, κάτι που εν τέλει οδήγησε το ΕΔΔΑ στην εξέταση (μόνο) του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ¹³. Από την άλλη πλευρά, το Δικαστήριο φαίνεται να ορίζει αυστηρότερες προϋποθέσεις για την εφαρμογή του δικαιώματος στη ζωή στο πλαίσιο υποθέσεων που αφορούν κλιματικά ζητήματα, δεδομένου ότι, στην *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz*, το ΕΔΔΑ ανέφερε ότι πρέπει να διαπιστωθεί ότι υπάρχει «πραγματικός και άμεσος» κίνδυνος για τη ζωή, δηλαδή σοβαρός κίνδυνος πρόκλησης μη αναστρέψιμων, αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στη ζωή των προσφευγόντων (το ΕΔΔΑ εν προκειμένω ερμήνευσε μόνο το άρθρο 8)¹⁴.

Σε κάθε περίπτωση, προκύπτει το ερώτημα γιατί το ΕΔΔΑ, θεσπίζοντας το παραπάνω κριτήριο, συνεχίζει να απορρίπτει μια ευρύτερη εφαρμογή του άρθρου 2 σε περιβαλλοντικές υποθέσεις, ιδίως αν ληφθεί υπόψη η αρκετά μακροχρόνια έκθεση στη ρύπανση και, συνακόλουθα, ο αυξημένος κίνδυνος εμφάνισης σοβαρών ασθενειών, ακόμη και θνησιμότητας στην περίπτωση της *L.F.* Δημιουργείται, συνεπώς, ένα κενό στη νομολογία του ΕΔΔΑ, το οποίο πιθανώς να εμποδίζει το τελευταίο από το να αντιμετωπίσει με σταθερό και συστηματικό τρόπο απειλές για τη ζωή που προέρχονται από ρυπογόνα φαινόμενα¹⁵. Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει σε προγενέστερες αποφάσεις του (εκτός της *Cannavacciuolo*) την παραβίαση του

¹³. ΕΔΔΑ *Cannavacciuolo* και λοιποί κατά Ιταλίας, ό.π., παρ. 384.

¹⁴. ΕΔΔΑ *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* και λοιποί κατά Ελβετίας, ό.π., παρ. 513, K. HAMANN, *Cannavacciuolo and Others v Italy: Towards Applying a Precautionary Approach to the Right to Life*, EJIL:Talk!, 05.03.2025, διαθέσιμο σε: <https://www.ejiltalk.org/cannavacciuolo-and-others-v-italy-towards-applying-a-precautionary-approach-to-the-right-to-life/>.

¹⁵. A. RADINA, *Is Article 8 Enough? L.F. and Others v. Italy and the Sidelineing of Article 2 in Environmental Cases*, Strasbourg Observers, 30.07.2025, διαθέσιμο σε: <https://strasbourgothers.com/2025/07/30/is-article-8-enough-l-f-and-others-v-italy-and-the-sidelineing-of-article-2-in-environmental-cases/>.

ουσιαστικού σκέλους του άρθρου 2 λόγω της μη εκπλήρωσης, εκ μέρους του εναγόμενου κράτους, της θετικής του υποχρέωσης αναφορικά με τη λήψη μέτρων για την προστασία της ζωής των προσφευγόντων από επικίνδυνες βιομηχανικές και περιβαλλοντικές δραστηριότητες¹⁶.

V. Κατακλείδα

Από την παραπάνω ανάλυση μπορεί να γίνει κατανοητό ότι η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ περί περιβαλλοντικών και κλιματικών ζητημάτων εμφανίζει ορισμένες ασυνέπειες, τόσο σε διαδικαστικό επίπεδο, όσον αφορά την έννοια του θύματος και το *locus standi* των οργανώσεων στα θέματα αυτά, όσο και σε ουσιαστικό επίπεδο, αναφορικά με την επιλογή του Δικαστηρίου να ερμηνεύσει ή όχι είτε το άρθρο 8 είτε το άρθρο 2, στη βάση ορισμένων (ασαφών, ομολογουμένως) κριτηρίων.

Σαφώς, δεν πρέπει να παραγνωρίζονται τα θετικά στοιχεία της απόφασης και, ειδικότερα, η αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ στις περιβαλλοντικές υποθέσεις. Η σχολιαζόμενη απόφαση αναγνωρίζει τη σωρευτική περιβαλλοντική ζημία και αναγνωρίζει την παραβίαση της Σύμβασης μέσα από την επισήμανση του ελλειπούς εθνικού νομοθετικού πλαισίου και της αδράνειας του εναγόμενου κράτους¹⁷. Εντούτοις, όπως αναλύει και η διαφωνούσα γνώμη του Δικαστή Σεργίδη, ζητούμενο θα πρέπει να είναι η περαιτέρω αποσαφήνιση του ρόλου του άρθρου 2 για το δικαίωμα στη ζωή ενόψει της αυξημένης σημασίας της περιβαλλοντικής και κλιματικής κρίσης σήμερα.

¹⁶. ΕΔΔΑ *Öneryıldız κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 48939/99), απόφαση της 30ής Νοεμβρίου 2004 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 109-110, Μ. ΓΑΛΑΝΟΥ, Άρθρο 2 – Το δικαίωμα στη ζωή, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος (επιμ.), ΕΣΔΑ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, 2021, σσ. 79-80.

¹⁷. Α. RADINA, ό.π.